

A modern alkotmányosság – a humánus és demokratikus közélet alapja

Samu Mihály

Az alkotmányosság kérdése a mai magyar közgondolkodásban jelentősé vált, ám tartalma többértelmű és tisztázatlan. És sokféle tévhit, fölületes, átgondolatlan, szakmailag megalapozatlan magyarázat forog közszájon. Ez szemléleti zavarból ered, mivel a közéleti gondolkodást (és a közjogi ismereteket) erőteljesen visszavetette a proletárdiktatúra ideologikus, voluntarista szemlélete és az egypártrendszer önkényes közéléte. Emiatt a közbeszédben nem használnak egyértelmű fogalmakat; elméletileg nincsen tisztázva a társadalmi rend és az alkotmányosság kapcsolata, az alkotmányozás és az alkotmányozó hatalom viszonya, valamint az alkotmány és a jogszabály különbsége, s a közgondolkodásban fölszínes magyarázatok találhatók és terjednek evidenciaként. A közélet, a közügyek korrekt kezelése viszont a sztereotípiák tudatosítását (és mellőzését) és az alkotmányosság humánus-demokratikus tartalmának meghatározását követeli meg.

Az alkotmányossággal kapcsolatos sztereotípiák között szembeszökően előtérben áll az a (sokak által elfogadott-vallott) nézet, hogy ez napi politikai ügy. És az a közmeggyőződés, hogy az alkotmányos problémák

PROF. DR. SAMU MIHÁLY professor emeritus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (samu.mihaly@gmail.com).

Samu Mihály – A modern alkotmányosság...

kezelése a politikusok dolga, ily módon a pártok és a kormányzat megítélésére szűkül. E megközelítés alapja – lényegében – a sztálini alkotmányfölfogás (lásd 1949. évi XX. tv., és ennek módosítása, az 1989. évi XXXI. tv.), miszerint az alkotmány létesítése és módosítása a kommunista párt (majd a pártok) és a parlament dolgának tekinthető. Ez a magyarázat a politikai közgondolkodásban vitathatatlan tételként szerepel a diktatórikus előzmények beidegződése alapján. S ehhez kapcsolódik az a szemlélet, amely az alkotmányt politikai dokumentumnak tekinti (s e vonatkozásban elfogadja az uralkodó párt ideológiájához való kötődést is). (Így figyelmen kívül marad az alkotmányosság átfogó társadalmi renddel való összefüggése, valamint önálló rendeltetése, szerepe.)

Az alkotmányosság politikának minősítése mellett áll előtérben a jogpozitivisták megközelítés, e szerint az alkotmány szimpla jogszabálynak tekinthető, és tetszés szerint módosítható a jogalkotás által. Így a közgondolkodásban elfogadott nézet (mondható: közhelyszerű tétel) az alkotmányosság azonosítása a jogi szabályozással, és (leszűkítve) jogrendnek minősül. Ehhez kapcsolódik az a nézet, amely az alkotmányosságot a jogállamiság formális magyarázatával azonosítja, így e fogalom tartalmát a jogszerűségben és a jogrend érvényesítésében érzékelteti. E formális-jogászai leszűkítés különösen a szociális, gazdasági, kulturális és közéleti-hatalmi viszonyok alkotmányos értékek szerinti rendezését hagyja figyelmen kívül, valamint az alkotmányosság erkölcsi-humánus megalapozottságának követelményét. Ez vezetett ahhoz a kormányzati fölfogáshoz, amely előtérbe állította a jogszerűség szempontját az erkölcsi elvárásokkal szemben (így szólt a tétel: lehet, hogy erkölcstelen, de jogszerű).

Az alkotmányosság fogalmi tisztázásának további gondja a *történetietlen szemlélet*. Ez vonja maga után az alkotmányosság fölületes kezelését, bizonyos történeti tények jelentőségének egyoldalú megítélését és a jelenben való alkalmazhatóságának tisztázatlanságát. Ezt érzékelteti a történeti alkotmány egyoldalú leminősítése és elutasítása érdemi vita nélkül. A közgondolkodásban elfelejtődik az a történeti tény, hogy az ókorban és a középkorban a közélet szabályait szerződések, alkotmányos szokások vagy alkotmánylevelek és törvények tartalmazták, továbbá az, hogy a kartális alkotmányok a modern polgári alkotmányosság keretében jelennek meg.

Az alkotmányosság további problémája tartalmának, érték követelményeinek hiányos ismerete, és ehhez társul az alkotmány *voluntarisztikus*,

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

tetszőleges módosíthatóságának tévHITE. Ez lényegében az alkotmányos közgondolkodás és az alkotmányelmélet fejletlenségéből, a közéleti-szociológiai elemzések hiányosságából adódik; konkrétan az alkotmányozási szükségletek föltáratlanságából következik. Ennek tükröződése volt az alkotmányozás szükséghelyzetére vonatkozó álvita, miszerint – elemzés és közéleti vizsgálatok nélkül – szükségtelennek minősítették az alkotmányozást (az alkotmányos rendezés modernizálását), mondván: jó az 1989-ben módosított alkotmány és az Alkotmánybíróság „alkotmányfejlesztése”.

Az előző tévhit (sztereotípa) elválaszthatatlanul összefügg a demokrácia elveinek következetlen érvényesítésével, a demokratikus eljárás pontatlanságával, amely nem számol a hatalommal való visszaéléssel, a többség zsarnokságával vagy némely hatalmi szervek túlhatalmával. Ennek következménye a közéleti-hatalmi viszonyok (adottságok) figyelmen kívül hagyása, bizonyos közéleti célok (törekvések) hatalmi-politikai háttérének föltáratlansága. Emiatt az alkotmányosság szempontjából kardinális probléma a hatalom jellegének tisztázása: a diktatórikus és a demokratikus közéleti rend határozott elválasztása. Elemi bizonyosság, hogy a diktatórikus rendszerek nem rendelkeznek következetes alkotmányossággal „papír vagy oktrojált alkotmányban” is rögzített formálisan demokratikus intézményeik és elveik ellenére. Ezzel szemben a demokratikus berendezkedések követelménye alapvető alkotmányos értékek érvényesítése, amely nem szűkül a választási rendszerre, hanem közéleti aktivitásra, a közügyek eldöntésében való mindennapi részvételre. Emellett bizonyos demokratikus intézményekkel rendelkező alkotmányosság esetén is szembekerülünk negatív, antidemokratikus (sőt embertelen) formákkal – hatalommal való visszaélések esetén. Ez utóbbi sajátosságot illetően fogalmazódik meg, hogy e fogyatékos demokratikus alkotmányosság nem tekinthető – tartalmi szempontból – legitimnek.

Külön problémát okoz viszont a diktatúrákból a demokratikus alkotmányos rendre való áttérés: amelynek folyamatában a polgári alkotmányos értékek érvényesülése tudatosodik és realizálódik. S ennek elemzése lényeges föladatként áll előttünk.

Az alkotmányosság tartalmának elemzése során a pontosítás igénye miatt vetődik föl az elméleti-elvi megalapozás szükségessége. Ez főleg átfogó társadalomelméleti kutatás révén érhető el, vagyis az adott társadal-

Samu Mihály – A modern alkotmányosság...

mi szerkezet és dinamika rendszerelméleti megközelítése képezheti a kiindulópontot, amelynek alaptétele a társadalom komplexitása, szféráinak elkülönülése, önálló mozgása és kölcsönhatása, vagyis (a szociális, a gazdasági, a kulturális és a hatalmi szféra) elkülönülése, önállósága és a kölcsönhatáson alapuló integráció, mivel a társadalmi együttélés

... nemzetközi helyzetünkre tekintettel válik szükségessé az alkotmányosság tartalmának formális és értékorientált magyarázata.

és együttműködés rendezettséget föltételez az egész társadalomra vonatkozóan a közéleti-hatalmi irányítás által és érdekében. E vonatkozásban kiemelendő: a jelenlegi magyar közéleti fejlődésben a diktatúrából a demokráciába való átmenet folyamatában

nincsen tisztázva az alkotmányosság – elvi alapon. Emiatt társadalompolitikai szükségletként még nincsen tisztázva az alkotmányosság tartalmaként irányultságának, elveinek, értékeinek gyakorlati érvényesítése. Így a mai történelmi-társadalmi és nemzetközi helyzetünkre tekintettel válik szükségessé az alkotmányosság tartalmának formális és értékorientált magyarázata. Emiatt említendő a homonímia az alkotmányosság fogalmát illetően, s elkülönítendő irányultsága, tartalma, jellege szerint. Ugyanis alkotmányosságot érzékelnek – formális megközelítés alapján – a különböző modern államok diktatórikus rendszereiben is. Ezek szemben állnak a demokratikus érték követelményekkel, emiatt tartalmukra tekintettel határozottan elkülönítendőek.

Az alkotmányosság formális megközelítésének meghaladása során a társadalom- és hatalomelmélet (s ezen belül az alkotmánytan) kimutatja az eltérést az alkotmányosság formális és értékorientált tartalma között; ám nem mellőzhető a történelmi előzményekre, adottságokra (és helyzetekre) utalás, ezek figyelembevétele.

Általánosság szintjén megállapítható, hogy az alkotmányosság tartalmazza az emberi együttélés fönntartása érdekében a közösségi együttműködés integrációját, stabilitását a társadalmi rend megalapozására irányuló intézményesítés által a történelmi adottságokhoz és hatalmi-közéleti viszonyok jellegéhez kötődően. Ebből következően viszont kiemelhető, hogy a közösségi együttműködés alkotmányos rendje magas szinten érték követelmények megvalósításával érhető el.

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

Az alkotmányelmélet – a fogalmi pontosítás érdekében – az alkotmányosság belső tartalmi sajátosságainak föltárása alapján állapítja meg ennek hatalmi minőségét. Kikristályosodott fölfogás, hogy a hatalmi rendszerekben az alkotmányozó hatalom látja el, létesíti és működteti az alkotmányozást (a hatalom jellegétől függően). Természetszerűen sokféle alkotmányos rend található a történeti fejlődésben és a jelen korszakban; mégis két csoportba különülnek el: egyik az önkényes és diktatórikus alkotmányként, amelyben uralmi-kormányzati érdekek és a hatalommal való visszaélés (vagy önkényes berendezkedés) jelentkezik a társadalom irányításában, másrészt bizonyos alkotmányos-hatalmi köztöttségek (önkorlátozás), és a közjó, (s végül is) a népszuverenitás és emberi jogok rendje. A demokratikus közélet az alkotmányosság elveit, értékeit, alapvető szabályait rögzíti: meghatározza az alaptörvényt, és előírja a törvényalkotás számára a sarkalatos törvények szabályozási elveit.

A demokratikus alkotmányosságban a hatalmi tevékenység tartalma-ként több alapvető sajátosság emelhető ki: egyik a közéleti tevékenység erkölcsi megalapozottsága, a közéletben az elemi-közösségi erkölcsi elvárások és normák érvényesülése. S erre épül az igazságosság, méltányosság, bizalom, tolerancia, a tisztesség, a becsületesség, a korrektség, őszinteség stb., valamint az emberi egyéni (és közösségi) jogok rendje, az emberi méltóság, a szolidaritás, a szociális érzékenység, a megbocsátás és a béke biztosítása, és az igazságtalanságok korlátozása. S az előzőkhöz kapcsolódik a humánus-demokratikus elrendeződés: az együttélés követelményrendszere, a kölcsönös együttműködés, a vezetők, megbízottak választása és ellenőrzése (visszahívhatósága). Kiemelendő a közéleti ügyek intézésében a többségi elv; sűrítetten fejezi ki ezt az elvet G. Ferrero: „A többségnek joga van a kormányzásra, a kisebbségnek joga van, hogy ellenzéki tevékenységet fejtsen ki, kritizálja a többséget, és megkísérelje azt, hogy amikor rákerül a sor, többséggé váljon ő is.”

Történelmi-társadalmi tény, hogy az alkotmányosság sajátos egyedi megoldásai léteznek a különböző országokban – az alkotmányozás sajátos megoldásaként. A különböző alkotmányok összehasonlítása alapján közös sajátosságok állapíthatók meg, csoportosíthatók. Ezt részletesen elemzi az alkotmánytörténet, az összehasonlító alkotmányjog és a politikatörténet; az elemzések általánosítása során kiemelhető az ókori és középkori alkotmányosság és a modern polgári alkotmányozás lényeges eltérése. Erre tekintettel megállapítható: a premodern (ősi) alkotmá-

Samu Mihály – A modern alkotmányosság...

nyosság a szokások és jelentős törvények formájában rögzül, fejlődik (tehát nem kartális). A polgári alkotmányosság több formát ölt, és két csoportba sorolható: a kartális alkotmányok és a történeti alkotmányok szerint (s ezek tartalmi elemzése a konkrét történelmi helyzetekre tekintettel végezhető el a különböző országokban), és sajátos úton halad a magyar alkotmányfejlődésben.

Magyarország történeti útja kifejeződik – a kezdetektől – sajátos elvekben, szerződéseken és dokumentumokban (szokásokban és törvényekben), amelyet összegez a közjog története. Ehhez hasonló a brit történeti alkotmány (vö. Magna Charta és Aranybulla), vagyis ez Európában brit és magyar sajátosság; s ez a forma létezett hosszú ideig, s él Nagy-Britanniában és Magyarországon. A magyar alkotmányos rendnek a folytonossága azonban idegen megszállás és befolyás miatt megszakadt, és a szovjet jellegű kartális alkotmányt kényszerítették a magyar közéletre, s ez érvényesült az 1989–1990-es rendszerváltozásig. Ez után következett a demokratikus alkotmányos rendre való átmenet. Ám komoly alkotmányozó viták nélkül a kartális alkotmány maradt meg, s ennek módosítását fogadta el a szovjet típusú rendszer parlamentje (emiatt ezt a közgondolkodásban többen illegitimnek minősítik).

Az 1989–1990. évi rendszerváltás után meghonosodott alkotmányos rend egy sor fogyatékoságot mutatott, amely abban nyilvánult meg, hogy az átfogó humánus-demokratikus értékek nem intézményesültek, és egyoldalúan előtérbe került (alapvető demokratikus intézményesülésként) a parlamenti demokrácia és a többpártrendszer – figyelmen kívül hagyva a civil társadalom és a közvetlen demokratikus fórumok kiépítésének jelentőségét. Így a magyar alkotmányosság csökkent rendje állapítható meg, különös módon ezt érzékelteti az erkölcsi megalapozottság hiánya: a közéletben az erkölcstelen döntések sorozata, és ennek praktikus elfogadásaként az az állami vezetők által vallott tétel: „erkölcstelen, de jogszerű”. Mindez a sztálini alkotmányos szemlélet továbbélését, a hatalmi arroganciát fejezi ki, amely kiváltotta az önkényes kormányzati (közigazgatási és rendőri) gyakorlatot (vagyis a parlamenti demokrácia parlamentáris diktatúrává vált). Ez alapozta meg az emberi közösségi jogok sérelmét és a demokratikus alkotmányosság követelményeinek mellőzését (még a csökkent alkotmány tétéleivel szemben is).

A demokráciába való átmenet során az alkotmányossággal kapcsolatos közgondolkodásban a tisztázatlanság és a pártérdekek szolgálata vezetett

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

ahhoz, hogy némely politikusok hangsúlyozták a közvéleményben az alkotmányozás szükségtelenségét, indokolatlannak tartották az alkotmányozás problémáinak fölvetését, mondván: jó a jelenlegi (ideiglenes) alkotmány, csak következetesen kellene tételeit végrehajtani. E szemléletet még erősítették az ellenvélemények határozott elutasításával – vitathatlannak minősített nyilatkozatokkal, valamint bizalmatlanságot kifejező kétségek extrapolációjával.

Az előző jellemzés azonban, úgy tűnik, a magyar közélet fejlődési folyamatában módosul: a hatalmi-politikai változások maguk után vonják a csökkent alkotmányos rend meghaladását és az alkotmányozás elvileg megalapozott követelményeinek megvitatását-tisztázását. (Így e vitákban megfogalmazott tendenciák és alternatívák áttekintése és elbírálása vált szükségessé.)

A korábban uralkodó alkotmányos szemlélettel szemben a hatalmi-politikai változásokhoz kapcsolódóan került sorra az alkotmányosság fejlesztése koncepciójának megvitatása. Megállapítható, hogy e viták során több javaslat vetődött fel, sőt sokan álltak elő új (kartális) alkotmányra vonatkozó javaslattal (tételeken megfogalmazva). E több irányba tartó viták kapcsán kiemelhető két megoldási javaslat. Az egyik a meglévő kartális alkotmány ideiglenes jellegének megszüntetése és véglegesítése megegyezés alapján, a másik pedig a történeti alkotmány folytonosságának helyreállítása a diktatórikus és csökkent alkotmányosság radikális meghaladása és modernizálása végett.

a) A mai alkotmányossággal kapcsolatos vitákban közmeggyőződésként szerepel, előtérben áll a kartális alkotmány létesítésére vonatkozó javaslat, a proletárdiktatúra időszakában beidegződött szemléleti örökségként. E vonatkozásban elfogadott elvárásnak tekinthető az 1949-ben létesített (és az 1989-ben módosított) alkotmányhoz kapcsolódás, amely az eddigi alkotmánymódosításokra és alkotmánybírói döntésekre épülne. Ezt a nézőpontot több közéleti személyiség, politikus, alkotmánybíró és alkotmányjogász elfogadta – korszerű és megfelelő megoldásként értékelve. Ezen megközelítés összefügg azzal az alkotmányos szemlélettel, amely az alkotmányozó hatalom pártok általi kisajátítását természetesnek tekinti – mellőzve a demokratikus alkotmányosság átfogó értékeit. Emiatt – ezzel szemben – előtérben áll az igazságosság, az emberi méltóság, a népszuverenitás, az emberi jogok védelme és a közvetlen demokrácia alkotmányos rendbe építésének követelménye.

Samu Mihály – A modern alkotmányosság...

Nem hagyható figyelmen kívül a korábbi AB határozatai között az igazságosság háttérbe szorítása, az igazságtételi törvény megsemmisítése vagy a közvetlen demokrácia kiegészítő (efemer) jellegének tétele, valamint napi politikai elvárások elfogadása (akár a láthatatlan alkotmány tételének megfoghatatlansága is említhető, amely „hatalombitorlásnak minősíthető”, írja Varga Csaba).

A kartális alkotmány javaslatának hívei a történeti alkotmány helyreállításának javaslatát illetően azzal érvelnek, hogy elfogadása esetén rendi (feudális) jellegű intézmények visszaállítása következik be. E következtetés mögött húzódik meg az a nézet, hogy elegendő, ha a választópolgár négyévenként dönt, s tetten érhető a közvetlen demokrácia érvényesítésének és a civil társadalom szerepének figyelmen kívül hagyása, valamint az országgyűlés hagyományos kétkamarás rendszerének elutasítása.

A magyar történelmi fejlődés eseményei azt bizonyítják, hogy a kartális alkotmányok a közéleti fejlődésben ideológiai (etatista, nacionalista, kozmopolita, liberális, ill. neoliberais) irányvonalat és pártos érdekeket szolgáltak, egészében az önkényes rendet is elfogadják – formális szemléletük, következtelen demokráciakoncepciójuk miatt.

b) A történeti alkotmány helyreállításának legfőbb érveként az hangsúlyozható, hogy ez magyar történelmi vívmány. Ezen alapulnak az alkotmányos küzdelmek az önkényes kormányzattal szemben a nemzeti önállóság védelméért, a szabadságért és átfogóan az alkotmányosságért. Ebből következően a történeti alkotmány folytonossága a magyar közjogi pozitív hagyományokhoz kapcsolódást jelent, és a magyar közjogban kikristályosodott alkotmányos értékek fölfrissítését és korszerűsítését tartja szükségesnek. Ugyanis a történelmileg beágyazódott alkotmányos értékek tudatosítása megalapozhatja a csökkent alkotmányosság gyökeres meghaladását és a szerves alkotmányos fejlődés folytatását, új követelményekhez való igazodást, modernizációt. Idézhető:

A magyar alkotmányosság alapvető sajátosságát Deák Ferenc úgy összegzi: az alkotmány „a nemzet életéből fejlett ki, s a nemzet szükségéhez” igazodott. Szemere Bertalan pedig azt állapítja meg, hogy alkotmányunk sajátos géniuszát fejezi ki „az unió az uniformitással szemben”, s további elve „a személyes jogok nagy tiszteletben tartása”. Így a magyar történeti alkotmány alkalmas és képes arra, hogy megerősítse a népszuverenitás mélyebb alapjait, és érvényesítse sajátos szükségleteinek meg-

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

valósítását. Nem mellőzhető a többszázados hagyománnyal rendelkező intézmény, a kétkamarás országgyűlés visszaállítása és a változó viszonyok követelményeinek megfelelő korszerűsítése – a folytonosság és szerves fejlődés jegyében. Ily módon kifejezi, megalapozza a *társadalom* (a köz- és magánviszonyok) *egészségére*, közügyeire vonatkozóan a közjót. És magába foglalja a különböző (szociális, gazdasági, kulturális, hatalmi–állami–politikai–jogi–ideológiai) életviszonyokra vonatkozó elvárásokat és szabályokat (a választójogtól a szociális és tulajdonviszonyokon át az önkormányzatok és a parlament működésének stb. rendezéséig). Emellett *alaptörvényben* s ennek preambulumban az alapvető alkotmányos értékeket nyilvánítja ki a mindennapi életviszonyokban való érvényesítésének előírásával a humánus-demokratikus jövő érdekében sarkalatos törvényekben.

**... az alkotmányosság nemcsak
az adott ország belső rendjének
biztosítására irányul ...**

A humánus-demokratikus közéleti rend elmélyítése megköveteli az emberi (egyéni és közösségi) jogok katalógusának dogmatikai (alkotmányjogi) fejlesztését, az önkormányzati rendszer (alkotmányos hagyományokra épülő) magasabb szintre fejlesztését, az alkotmányos rendszer fejlesztését, amely biztosítja az önkormányzatok, egyházak, érdekképviseleti szervek, kamarák, köztisztviselők, nemzeti kisebbségek, a határon túli nemzeti közösségek és egyéb civil szerveződések felsőházban (vagy szenátusban) való képviselését. Szem előtt tartandó: az alkotmányosság nemcsak az adott ország belső rendjének biztosítására irányul, hanem a nemzetközi együttélés rendezettségének védelmére, nemzetközi humánus elvekre tekintettel. Emellett humanitárius kötelezettségek teljesítésére, alkotmányos kötelesség. S a határokon túli magyarok alkotmányos emberi jogainak védelme mellett geopolitikai tevékenységre is kötelezve van (más országokkal-kormányzatokkal együtt) a Kárpát-medence környezeti védelmére – szakszerű bizalomra épülő együttműködés révén.

A történeti alkotmány jövőorientáltsága alapján a köztudatban is mélyebben képes beépülni a közügyekben való részvétel elemi igénye-szelleme – gyakorlati követelményként. Erre tekintettel spontán módon vetődik föl az alkotmányos ismeretek közoktatásban való meghonosítása

Samu Mihály – A modern alkotmányosság...

tantárgyként (elsősorban a preambulum tételeinek ismertetésével), s a szakmai oktatásban a sarkalatos törvények ismeretének lehetővé tétele. Szinte közhelyszerű igényként várható el a tömegkommunikációban a korrekt (nem napi politikai nézőpontú) alkotmányos értékek tudatosítása, népszerűsítése. És a közéleti problémák szakszerű kezelése, ismertetése alapján a közéletben való aktív részvétel öntudatos vállalása.

A társadalomelmélet alapvető fölismerése: a hatalmi elit akkor képes elősegíteni az igazságos társadalom megvalósítását, fejlesztését, intézményesítését és védelmét, ha tevékenysége szilárd, következetes. Megemlítenendő e vonatkozásban a társadalomelmélet jelentékeny fölismerése: Julien Benda fölfogása, mely figyelmeztet az írástudók árulására.

Az igazságosság elárulása, az alkotmányosság sérelme szempontjából különösen szembeszökő bizonyos bírók igazságtalan döntései (lásd Zola tiltakozása), vagy elfogult pártérdekű ítéletei (konceptiók perek) mellett a tömegkommunikáció (és a publicisták) hazug információi és értékelései a hamis hivatalos ideológia támogatása során. Ezen írástudók árulásával szemben a felelős értelmiségiek közéleti szerephez jutása szükségszerű: elvárván azt, hogy leleplezik egyrészt a hatalmi torzulásokat, igazságtalanságokat (arroganciát) és az azt igazoló szellemi-irodalmi tevékenységeket, másrészt megjelölik az alkotmányosság értékeinek védelmét és fejlesztését.

A felelős értelmiség közéleti szerepével kapcsolatos elvárás nem valósul meg spontán módon csupán erkölcsi-közéleti igény következtében; ehhez szükséges sajátos önszerveződésük, közéleti aktivitásuk, alkotmányos elkötelezettségük érvényesítése, valamint a történelmi körülmények (akár a nemzetközi helyzet) figyelembevétele. E vonatkozásban is hangsúlyozandó: az értelmiség jórészt hatalmi tényezők támogatásával juthat szerephez, és teljesítheti hivatását – az igazságosság követelményeinek fölvezetésével, koncepcióba foglalásával – a humánus szolgálatában. Kiemelendő: a felelős értelmiség dolga elméleti kutatás alapján az aktuális társadalmi-közéleti helyzet és problémák kritikai elemzése, a jövőorientáltságra tekintettel a pozitív tendenciák megerősítésének elősegítése és a negatív-káros folyamatok megállapítása (visszaszorításuk) céljából; fölkészítvén a hatalmi elitet irányító szerepének szakszerűségére. S az már a hatalmi elit dolga, hogy önmaga befogadja a felelős értelmiség fölismeréseit, kezdeményezéseit.

Szem előtt tartandó, hogy az előbbi követelmény demokratikus körülmények között is veszélybe kerülhet – főleg az áruló ideológus írástu-

Polgári Szemle · 7. évfolyam 5–6. szám

dók támogatásával. Ez esetekben a felelős értelmiségiek szerepe háttérbe szorul, kisebbségként. Kedvező történelmi (hatalmi) változások viszont maguk után vonhatják, hogy e felelős értelmiségiek kisebbségi helyzetük ellenére kegyelmi állapotban fölénybe kerülhetnek a külső hatalmakkal szemben (szellemi-hatalmi erejük folytán) – félelmük leküzdésével. Idézhető Franz Alt következtetése: „változás még a nagypolitikában is akkor lehetséges, ha egy kisebbség tudatára ébredt belső erejének, önnön értékének, és fölébe kerekedik a külső hatalmakkal szembeni félelmének”.

Történelmi tapasztalatként megállapítható, hogy a társadalmi elit lerongyolódása, igazságtalanságokat elfogadó és igazoló tevékenysége mellett szükségszerűen föltör az igazságérzet, és előtérbe kerül az értelmiségi elkötelezettség és felelősség. Ezt a sajátosságot érzékelteti Wilhelm Röpke; megállapította, hogy a közéletben kell lennie egy nem nagy, de „mértékadó csoportnak, amely bizonyos megváltoztathatatlan normákért és értékekért felelősséget érez”. A természetes nemesség (*nobilitas naturalis*) szerepe „azon áll vagy bukik, hogy valódi szolgálói képesek-e az igazság javára az érdek befolyásáról lemondani”. Ezt alapozza meg igazságérzetük, az alkotmányos társadalom kiépítésével kapcsolatos tudásuk, meggyőződésük, hitük, elhivatottságuk, s ehhez kapcsolódik közéleti-szellemi aktivitásuk (nem az értelmiségi önjelöltek, hanem a szellemi közösségekben kiválasztott tehetségek) által.

A felelős értelmiségiek meghatározó közéleti tényezővé válását, erejét fölkészültségük, tudományos világszemléletük, ethoszuk támasztja alá. Megjegyzendő: a természettudomány eredményeinek világnézetet megalapozó és befolyásoló szerepe mellett különös hatást gyakorol a társadalomtudományokban az újabban föltárt igazságok tudatosítása és a rendszerelmélet komplexitást igénylő szemléletének a közgondolkodásba való bevitele (meghonosítása), és az erre épülő társadalmi intézményesítés formáinak fejlesztése.

Valójában a szerves fejlődés (és a homeosztázis) tudatosítása alapozza meg az alkotmányosságot, s ezzel az igazságos társadalom közrendjét. Ily módon kapcsolódik össze az igazságok (a tudomány által föltárt törvények) közpolitikai tudatosítása. E vonatkozásban kiemelendő a felelős jogászértelmiség aktív szerepe az alkotmány értékrendszerének és dogmatikájának fejlesztésével kapcsolatban. A felelős értelmiség lényeges részeként különösen az alkotmányjogászok kritikai szerepe emelhető ki

Samu Mihály – A modern alkotmányosság...

az alkotmányos rend tökéletesítésében, s ez által a jog igazságot szolgáló szerepében. Így a jogászártelmisség szakmai tudása és ethosza alapján hozzájárul a közéleti tisztasághoz, az igazságosan rendezett mindennapi együttműködéshez. Ezen követelmények teljesítése eredményezheti a humánus-demokratikus alkotmányos elvek érvényesítése alapján az igazságos társadalom megvalósítását – jövőorientáltságra tekintettel. E magasztos célokhoz kapcsolódik a Bibó István által megfogalmazott nélkülözhetetlen alkotmányos igény; e szerint „a hatalmat szolgálattá, erkölcsi feladattá” kell átnemesíteni a szeretet és az egyetemes testvériség alapján.

